

Антуан АРЖАКОВСЬКИЙ

От. ДМИТРІЙ КЛЕПІНІН (1904–1944)
ТА ПАМ'ЯТЬ ПРО НЬОГО

“Радійте, птахи, скоро побачимось”

*(Останній лист отця Дмитрія
своїй сім'ї)*

Пані та панове!

Я хотів би одразу ж заспокоїти тих із вас, хто прочитав назву моєї лекції у програмі колоквиуму: я не збираюся говорити вам про весь різноманітний досвід, щасливий та хворобливий, сімейного життя російської еміграції у Франції та у світі, для цього знадобилося б багато часу! Однак, дозвольте мені порекомендувати вам прочитати збірку, укладену родиною Зернових (“На переломе” та “За рубежом”, Париж, УМСА, 1970–1973), яка являє собою один із найцікавіших прикладів (і переданих найкращим чином) сімейної долі в еміграції.

Я рекомендую також християнським педагогам, тим, хто цікавиться віднайденими в еміграції вирішеннями проблеми кризи традиційної сім'ї й зустрічі молоді із сучасним світом, збірку під назвою “Православная молодежь”, що побачила світ у видавництві майбутньої Всесвітньої Ради Церков у Женеві 1933 року. Вільям Віссерт Хофт організував 1930 року конференцію в Салоніках під головуванням митрополита епархії та запросив туди керівників православних молодіжних об'єднань, таких як В. Зеньківський та Л. Зандер, а також Хамількар Алівісатос та Стефан Цанков. У своєму вступі він зазначав: “У сім'ї, у школі, в усьому громадському житті, в літературі, (молодь) зустрічає ідеології, які суперечать основоположним істинам християнства або заперечують їх (...) Великі світила століття – це наука, техніка, політичні доктрини. Де вона знайде місце для Бога і Його Церкви в сьогоденному світі?” (с.4) Я пропоную учасникам цього колоквиуму спробувати відповісти на це, таке актуальне питання, поставлене ще три чверті століття тому.

Зі свого боку я говоритиму про мою власну сім'ю. По суті, організатори конгресу попросили мене сказати кілька слів про мого

діда, отця Дмитрія Клепініна. Розповідаючи коротко про його трагічну та дуже своєрідну долю, я постараюся поставити загальніше питання, яке завдавало й далі завдає мук моїй сім'ї: "Сімейне життя, чи завжди воно сумісне із життям у Христі?" Це питання є таким болючим, я спробую відповісти на нього, звертаючись до нашої власної пам'яті, до пам'яті нашої сім'ї, до пам'яті еміграції, зрештою, до пам'яті нинішнього часу.

Історія отця Дмитрія

Я наведу окремі елементи з біографії мого діда, яку моя мати Олена Дмитрівна написала 1994 року, а також різноманітні публікації, що вийшли у "Le Messenger de l'ACER" та в журналі "Khristianos".

Дмитро Андрійович Клепінін народився 1904 року в П'ятигорську. Він був третьою дитиною Андрія Миколайовича та Софії Олександрівни, уродженої Степанової. Його батько – син Державного радника Імператорського двору. Сам він був архітектором та побудував чимало будинків у Кисловодську та Одесі. Його мати була двоюрідною сестрою Зінаїди Гіппіус, що пояснює те, чому хрещеним батьком мого діда став ніхто інший, як письменник Дмитро Мережковський. Сім'я була віруючою та бажала оновлення православ'я. Софія Олександрівна заснувала в Одесі школу, де навчали православ'ю за новими методиками. Вона займалася благодійністю в бідних районах Одеси. Вона була однією з перших російських жінок – мирових суддів. Коли її заарештувало ЧК 1919 року, до в'язниці її доставляв молодий чекіст, один із тих нещасних, кого торкалася її допомога бідним.

Далі було вигнання. Севастополь, Константинополь, Белград (де Андрій Миколайович побудував церкву) і, нарешті, у 1924 році – Париж. Микола Андрійович, брат Дмитра, почав кар'єру історика. Він співпрацював із журналом "Путь" Бердяєва та опублікував книгу про святого Олександра Невського, великого князя, який визнав за краще битися проти тевтонських лицарів, аніж проти ханської орди. Євразійські теорії Миколи Андрійовича спонукали його повернутися до Радянської Росії у 1937 році і, кінець кінцем, призвели до страти (його і дружини) 1941 року. Сестра Дмитра, Соня Андріївна, поїхала до Англії, де в неї народився син, майбутній танцівник та хореограф. Що стосується Дмитра, то він обрав вивчення богослов'я в Інституті Святого Сергія під опікою отця Сергія Булгакова. Разом із Павлом

Євдокимовим він належав до першого випуску і, отримавши диплом богословського інституту, розташованого на вулиці Криму, поїхав до Сполучених Штатів, де упродовж року вивчав богословські праці Святого Павла. Він повернувся до Європи, приєднався до свого батька у Белграді, де той працював на мідних копальнях, згодом вирушив до Братислави, де став регентом при отці Сергії Четверикові і, нарешті, повернувся до Парижа у 1933 році. Там він був регентом Російського Студентського Християнського Руху та брав участь у семінарі Бердяєва разом із Тамарою Федорівною Баймаковою, літературним секретарем філософа. Аби якось заробити на прожиття, він став натиральником підлог.

За благословенням митрополита Євлогія він одружився з Тамарою Федорівною у 1937 році. Двоє дітей народилося від цього шлюбу: моя мати Олена, народжена 1938 року, і, 1942 року, мій дядько на ім'я Павло. Дмитро був висвячений у сан священника 1939 року митрополитом Євлогієм у присутності отця Сергія Булгакова. Спочатку отець Дмитрій служив на вулиці Олів'є де Серр, де замінив отців Георгія Флоровського та Сергія Четверикова – обидва вони поїхали з Парижа після того, як програли інтелектуальну та духовну битву в дискусії про святу Софію. Потім митрополит Євлогій, не зумівши знайти священника, здатного керувати парафією Православне Діло, заснованою матір'ю Марією Скобцовою на вулиці Лурмель, запросив його в жовтні 1939 року замінити отця Кіпріяна Керна.

Отець Дмитрій був у прекрасних стосунках з матір'ю Марією та членами парафії, такими як Георгій Федотов або Костянтин Мочульський. Усі пам'ятають його як священника, котрий відправляє службу, як прекрасного сповідника та духовного отця.

Як тільки розпочалася війна, він, разом з іншими членами групи Православне Діло, брав участь в русі Опору. Він переховував єврейську сім'ю у своїй спальній кімнаті, видав близько ста свідоцтв про хрещення гнаним євреям, піклувався про кількох душевнохворих. Коли, зрештою, в лютому 1943 року його заарештувало гестапо, він відмовився відмежуватися від справи матері Марії. Один німецький офіцер спитав у нього, чому він всіляко допомагав євреям. Отець Дмитрій відповідав, показуючи на свій нагрудний хрест: "А ось цього єврея ви знаєте?" Його били, над ним знущалися, відправили до табору Роменвіль, потім Компьень. У в'язниці він збудував за допомогою Юрія Скобцова, Федора П'янова, Георгія Казачкіна та бідолаги душевнохворого Анатолія Вісковського каплицю із відкидних ліжок і отримав від своєї дружини антимінс, що

дозволяло йому вершити службу Божу. У грудні 1943 року його привезли в Дору, один із філіалів Бухенвальда. Він відмовився від знака, котрий засвідчував його французьке походження, забажав носити радянську мітку, до тих, хто мав її, ставилися найжорсткіше. Тоді як друзі турбувалися про його переведення до санчастини, як літньої людини, на запитання німецького офіцера про свій вік він відповів правду і назвав справжні дані (39 років). Кинутий до шонунга, щось на зразок сараю для сміття, він помер 9 лютого 1944 року, а потім був спалений в печі крематорію.

Пам'ять про отця Дмитрія

Я хотів би тепер сказати декілька слів про колективну пам'ять еміграції про отця Дмитрія. Дозвольте мені почати із себе.

Тривалий час із самого мого дитинства я чув трагічну біографію мого діда. Проте, мені здається, що вперше я почув її у віці 12 років. Якось уранці мати, незадоволена моєю поведінкою, заговорила від усього серця про мого діда як про героя. У сльозах я пішов до школи. Саме цей день я вважаю початком моєї моральної свідомості. Цей момент відповідає також початку якогось діалогу з моїм дідом після поступового та дивовижного виявлення його присутності та непомітного заступництва. Я уже говорив про мої зустрічі 1985 року з отцем Софронієм та сестрою Магдаленою з Малдона або отцем Олександром Менєм 1988 року, які я пережив ніби під знаком мого діда.

Я розповідаю також про свій особистий досвід, щоб дати вам відчутти розрив між довготривалістю пам'яті та явищем спогаду, коли раптом, як писав Рікер, повторювана пам'ять перетворюється на щасливу пам'ять і як нагадування звільняє місце для епіклезу.

Громадська пам'ять еміграції пережила подібний феномен. Тривалий час вона існувала як святкування річниць, оскільки колективна свідомість шукає повторюваним та травматичним способом відповіді, яка є, все ж таки, надто болючою для все ще незагоєної рани, оскільки іноді ця ж свідомість споруджує могили пророкам, в яких вона теж кидала каміння. Ця свідомість безнастанно повторює: чому він, чому вони, чому не ми, навіщо це абсурдне безглузде страждання? Як уникнути супротивника, поховати його, стерти з пам'яті, забути?

Спочатку після війни відмічалися перші річниці пам'яті загиблих на вулиці Олів'є де Серр, були перші посилки з одягом та продуктами,

надіслані із Сполучених Штатів моїй бабусі вдячними єврейськими сім'ями. Усі підтримували одне одного. Колишні депортовані свідчили, як, наприклад, Женев'єв Антоніос де Голль, племінниця генерала, яка перебувала у таборі Равенсбрюк із матір'ю Марією. Поет Жорж Расвський розповідав про свій сон тим небагатьом, хто залишився в живих. Однієї ночі, як розповідала моя мати, він побачив у сні матір Марію, котра йшла в полі серед колосся своєю звичайною невимушеною та спокійною ходою. Поспішивши їй назустріч, він сказав їй: "Мати Маріє... Але ж мені сказали, що ви померли!" І вона відповідала, дивлячись поверх окулярів очима, сповненими доброти та іронії: "О, якби ми вірили всьому, що кажуть люди... Ви ж бачите, що я жива!"

Потім у 1964 році надійшла двадцята річниця, після якої, наступного року, з'явилася публікація Сержа Акеля під назвою "Pearl of a great price" ("Дорогоцінна перлина"), перекладена 67-го року німецькою мовою дружиною Генріха Бьоля, та книга Стретона Сміта "The rebel nun" ("Бунтівна черниця"), перекладена згодом французькою.

"Через двадцять років", 1984, була сорокова річниця, що змусила цього разу le Messenger Orthodoxe (Православний Вісник) видати спеціальний номер. І знаменитий єврейський меморіал в Яд Вашемі присвоїв звання праведників світу отцю Дмитрію та матері Марії. Тим часом радянському фільмові про матір Марію не вдалося заспокоїти колективну пам'ять еміграції. Церковна парафія, що на вулиці Лурнель була зображена в ньому як група прорадянських патріотів, що бореться проти фашистських загарбників.

Я гадаю, що кінець комунізму та розпад Радянського Союзу багато в чому сприяли пожвавленню полум'я спогадів не лише в Російській Федерації з перевиданням книги Акеля, але також особливо у Франції та в еміграції. Коли зник зовнішній супротивник, внутрішній супротивник став помітніший. У Франції 90-і роки були позначені визнанням участі французької держави в антисемітському уряді Віші. Еміграція зі свого боку перестала мучити себе битвою із глиняним колосом тоталітаризму.

Ось у такому контексті моя мати почала говорити трохи голосніше про трагічну долю модерністської групи Православне Діло. Так, ті, хто помер або загинув, були непересічними людьми. Вони були спадкоємцями великої справи відновлення російської релігійної думки початку століття, що стала в еміграції рухом православної неконформістської та духовної думки. Вони були близькими з

близьких отця Сергія Булгакова та Миколи Бердяєва; обидва вони, певний час були гнаними Церквою за їхній модернізм і, нарешті, обидва були реабілітовані тією ж Церквою і обидва поступово перетворилися в еміграції на героїв, міфічних та, водночас, небезпечних.

Таким чином, моя мати опублікувала 1994 року до 50-ї річниці смерті отця Дмитрія біографію свого батька і вступну статтю до першої, французькою мовою, збірки статей матері Марії “Таїнство брата”. У вступній частині своєї статті вона написала таку фразу з Евагра Понтійського: “Продай усе, чим ти володієш, і роздай усі гроші бідним”. Трохи пізніше вона передала листування мого діда з моєю бабусею ризькому журналові “Khristianos”, який опублікував ці матеріали, не досить добре розуміючи, як коментувати цю публікацію.

Таким чином, дедалі численніші голоси піднялися, аби просити канонізації матері Марії та отця Дмитрія. До голосів о. Антонія Сурожського, о. Сержа Акеля, Олів’є Клемана, Елізабет Бер Сігель, що звучали вже давно, додалися голоси російського отця Іоана Економцева, ректора Московського православного університету, швейцарського диякона Максима Егера, редактора та секретаря асоціації святого Сілуана, а також голоси звичайних християн, православних, католиків та протестантів. Було створено Інтернет-сайти, з’явилися ікони з їхнім зображенням... Молодий учений, Тетяна Ємельянова-Вікторова, що приїхала з Росії, підготувала документи для канонізації матері Марії та мого діда за сприяння моєї матері, для якої це здавалося очевидним упродовж багатьох років.

Присутність отця Дмитрія

От ми і підійшли до цього. Ви це зрозуміли, – мені здається, що присутність отця Дмитрія пов’язана з появою у Церкві середовища, що сприймає його сучасність, синтез між розривом і традицією, яку уособлює його особистість, так само як особистість матері Марії.

Оскільки, з одного боку, не безумство керувало моїм дідом, коли він протистояв нацистській логіці, тоді, як міг би злукавити або обійти її. Це не відчай підштовхнув його залишити рідних, п’ятирічну дочку, сина, якому виповнився рік. Є вища логіка, ніж міркування цього світу, це логіка Христового есхатону, поняття про Царство Боже на землі, про любов, як писав святий Павло, яка “вірить у все, сподівається всього, усе терпить” (1 Кор. 13: 7). У цій логіці:

“Коли хто приходить до Мене, і не зненавидить свого батька та матері, і дружини й дітей, і братів, і сестер, а до того й своєї душі, – той не може бути учнем Моїм! І хто свого хреста не несе, і не йде вслід за Мною, – той не може бути учнем Моїм!” (1 Кор. 14: 26–27).

Але, з іншого боку, особистість отця Дмитрія належить також до великого ряду духовних мучеників Церкви. Вона не пориває з традицією святого Етьєна та святого Павла. Вона не заперечує також біблійного вчення про сім'ю. Оскільки фарисеям, які спитали Його, чи з будь-якої причини можна розлучатися з дружиною своєю, Христос відповідав: “Чи ви не читали, що Той, Хто створив споконвіку людей, “створив їх чоловіком і жінкою?” І сказав: “Покине тому чоловік батька й матір, і пристане до дружини своєї, – і стануть обоє вони одним тілом”, тому то немає вже двох, але одне тіло. Тож, що Бог спарував, – людина нехай не розлучає” (Мт. 19: 4–6). Христос здійснив перше чудо на весіллі в Кані, ніби вказуючи на зв'язок між Піснею Пісень та святом любові між Богом та Дружиною його під час Апокаліпсису.

Мені здається, саме в цій логіці – антонімічній, есхатологічній, христологічній та пневматологічній, смерть мого діда має значення і що сім'я має обґрунтування. Сім'я являє собою тілесну форму, що має специфічну силу та втілює премудрого Бога як Отця, Сина та Святого Духу. Вона, як і Церква, має сенс тільки в тій мірі, в якій прагне Царства Божого.

Я закінчу тим, що розповім про мій особистий спогад. Це сталося одного ранку за містом, неподалік від Парижа. Моїй бабусі вже було за вісімдесят років. Я снідав разом із нею. Я запізно прокинувся і вона також. Раптом вона сказала мені з широкою усмішкою: “Знаєш, Антоне, цієї ночі я бачила дивовижний сон. Я гуляла вздовж поля з отцем Дмитрієм, він тримав мене за руку. Було дуже сонячно. Ми були такі щасливі”.